

TOPIARIUS 2(1) / 2016

Studia Krajobrazowe

TOPIARIUS 2(1) / 2016

Studia Krajobrazowe



WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2016

Czasopismo Zakładu Architektury Krajobrazu na Wydziale Biologiczno-Rolniczym
Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Ćwiklińskiej 1A, 35-601 Rzeszów
serwis internetowy czasopisma: www.topiarius.ur.edu.pl
kontakt: topiarius.redakcja@ur.edu.pl

REDAKTOR NACZELNY

dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka

REDAKCJA

dr inż. arch. kraj. Agata Gajdek, dr Piotr Kołodziejczyk
dr inż. arch. Anna Sołtysik, mgr inż. arch. kraj. Agnieszka Wójcik

RADA NAUKOWA

prof. dr hab. inż. arch. Aleksander Böhm, prof. dr hab. inż. arch. Andrzej Kadłuczka
dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, dr hab. inż. arch. Mykoła Bewz
dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka

RECENZENCI TOMU

prof. dr hab. inż. arch. Krystyna Pawłowska, dr hab. inż. arch. Jan Kurek
dr hab. inż. arch. Dominika Kuśnierz-Krupa, dr hab. inż. Lech Lichołai
dr hab. inż. arch. Bogusław Podhalański, dr hab. Klaudia Stala

KOREKTA

Bernadeta Lekacz

TŁUMACZENIA STRESZCZEŃ

autorzy tekstów

OPRACOWANIE TECHNICZNE, ŁAMANIE

Dorota Koczub

KOREKTA TECHNICZNA

Ewa Kuc

PROJEKT OKŁADKI

Anna Sołtysik

Na okładce rysunek Piotra Patoczki

Czasopismo *TOPIARIUS. Studia Krajobrazowe* to recenzowane czasopismo naukowe,
którego podstawową wersją jest wersja papierowa.
Wszelkie prawa zastrzeżone. Czasopismo ani żaden jego fragment nie może być drukowane
ani reproduktowane bez pisemnej zgody wydawcy.
All rights reserved. No part of this publication may be printed or reproduced without
permission in writing from the publisher.

ISSN 2449-9595

1278

WYDAWNICTWO UNIwersytetu Rzeszowskiego

35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigoń 6, tel. 17 872 13 69, tel./faks 17 872 14 26

e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <http://wydawnictwo.ur.edu.pl>

wydanie I, format B5, ark. wyd. 8,30, ark. druk. 9,125, zlec. red. 28/2016

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

SPIS TREŚCI

| | |
|--|-----|
| Piotr Patoczka <i>Od Redakcji</i> | 7 |
| ARCHITEKTURA I KRAJOBRAZ | |
| Jan Kurek <i>Szałasy pasterskie w krajobrazie kulturowym na przykładzie Gorców</i> | 13 |
| Daria Białobrzecka, Piotr Kołodziejczyk <i>Krajobraz najstarszych dzielnic Kairu (Egipt). Ochrona ich wartości kulturowej i współczesne zagrożenia</i> | 25 |
| Marcin Czarnowicz, Agnieszka Ochał-Czarnowicz, Piotr Kołodziejczyk <i>Karpackie epizody Wielkiej Wojny – badania, ochrona i rewitalizacja zespołu pobojozisk z okresu pierwszej wojny światowej w rejonie Kamienia nad Jaśliskami i Jasiela</i> | 43 |
| SZTUKA I KRAJOBRAZ | |
| Piotr Patoczka, Rejit Jose <i>Rytm i symetria w sztuce Kerali</i> | 65 |
| Michał Rut <i>Ned Kahn. Pomiędzy architekturą, sztuką a naturą</i> | 85 |
| Karolina Porada <i>Znaczenie wielkogabarytowych obiektów sztuki ulicy (street art) dla obrazu miasta na przykładzie analizy murali w Krakowie</i> | 103 |
| RECENZJE | |
| Agnieszka Wójcik <i>Leksykon drewnianej architektury sakralnej województwa podkarpackiego. „Cisza nasycona zapachem drewna”</i> | 127 |
| VARIA | |
| Anna Sołtysik <i>Sztuka w krajobrazie – międzynarodowe akcje artystyczne w Woli Sękowej. Uniwersytet Ludowy Rzemiosła Artystycznego</i> | 135 |

ZNACZENIE WIELKOGABARYTOWYCH OBIEKTÓW SZTUKI ULICY (STREET ART) DLA OBRAZU MIASTA NA PRZYKŁADZIE ANALIZY MURALI W KRAKOWIE

THE IMPORTANCE OF LARGE SCALE STREET ART OBJECTS
FOR THE IMAGE OF THE CITY WITH REGARD TO ANALYSIS
OF WALL PAINTING IN CRACOW

Karolina Porada

Instytut Architektury Krajobrazu, Politechnika Krakowska

karoporada@gmail.com

Street art to jeden z najmłodszych kierunków współczesnej sztuki od kilku lat znajdujący się w fazie dynamicznego rozwoju. Pojęcie to zawiera w sobie szeroki zakres działań, z których najbardziej wyrazistym jest wielkogabarytowe malarstwo ścienne, które mocno wpływa na krajobraz miejski. Niniejszy artykuł to próba określenia zakresu wpływu murali na percepcję krajobrazu miasta na przykładzie Krakowa, w oparciu o analizę widokową i kulturową dzieł.

Słowa kluczowe: street art, mural, Kraków, architektura krajobrazu

Street art is one of the newest trends of contemporary art for several years located in a phase of dynamic growth. This concept includes a wide range of activities of which the most conspicuous is the large-size mural painting, which strongly regulates the urban fabric. This article is an attempt to determine the extent of the impact of murals on the perception of the landscape of the city, on the example of Krakow, based on observation and cultural analysis tool.

Keywords: street art, mural painting, Cracow, landscape architecture

Wstęp

Street art jest jedną z najmłodszych dziedzin sztuki, formalnie wyodrębnioną w latach 80. XX w., polegającą na wprowadzaniu form artystycznych w przestrzeń publiczną – często nielegalnie. Pojęcie zawiera w sobie takie elementy, jak instalacje przestrzenne, *street logo*, tzw. vlepy (najczęściej niewielkie naklejki umieszczane w przestrzeni miejskiej), *adbusting* (twórcze przerabianie billboardów) czy w końcu murale

przez niektórych uznawane za odrębny nurt malarstwa ściennego (Frąckiewicz 2015: 5). Niezależnym kierunkiem (który zainspirował *de facto* artystów streetartowych) jest graffiti w Polsce posiadające mocne konotacje z kulturą hip hopu. W niniejszej pracy zjawisko to nie będzie szerzej omawiane.

Genezy opisanych działań niektórzy dopatrują się już w prehistorycznych malowidłach jaskiniowych czy późniejszym renesansowym *sgraffito* (Winzer 2000: 228) – bardziej zasadne zdaje się jednak poszukiwanie jej w sztuce pop artu, a także w działalności gangsterskiej (oznaczanie „strefy wpływów”) i partyzanckiej (np. powszechnie stosowany w czasie drugiej wojny światowej symbol Polski Walczącej). Przełomem dla rozwoju graffiti i street artu jest działalność artysty o pseudonimie Taki opisana w dzienniku „New York Times” w 1971 r. (Pietrewicz 2011: 3–8), polegająca na pozostawianiu swojego podpisu i adresu wszędzie, gdzie się pojawił. Tworzone przez niego tzw. tagi dobrze odzwierciedlają przesłanie współczesnej sztuki graffiti mającej na celu zaznaczanie swojej obecności w publicznej przestrzeni i wewnętrzną komunikację między grupami społecznymi. Działalność ta przez wzgląd na posługiwanie się często uproszczonymi, nieestetycznymi znakami pojawiającymi się w miejscach zakazanych przez wielu oceniana jest jako przejaw wandalizmu. W XXI w. rozpoczęto wykorzystywanie sztuki ulicznej jako zabiegu mającego wprowadzać piękno w przestrzeń publiczną.

Nurt zyskuje coraz powszechniejszą akceptację społeczeństwa, co istotne jest tym bardziej, iż współcześni artyści streetartowi często na tematy swoich dzieł wybierają społeczne problemy, takie jak rasizm, wykluczenie, konsumpcjonizm, propaganda czy konflikty zbrojne. Wszelkiego rodzaju murale i instalacje mają za zadanie poprawę wizualnego odbioru niszczących budynków, a co za tym idzie – również fragmentów ulic czy nawet panoram, a ich wykonanie coraz częściej zlecane jest twórcom przez władze miasta np. w trakcie artystycznych festiwali. Jest to więc nie tylko swoista forma happeningu i wyrażania twórczej myśli, lecz element rewitalizacji zdegradowanych miejskich krajobrazów czasem przyczyniający się nawet do gentryfikacji – rozumianej jako zmiana specyfiki kulturowej miejsca, uatrakcyjnianie go i wnoszenie wartości symbolicznych.

O street artcie ciągle wiadomo niewiele – brakuje zarówno naukowych opracowań określających konotacje między sztuką ulicy a sztuką zinstytucjonalizowaną, jak i wnikliwych analiz rozwoju historycznego i wizji przyszłości kierunku (Duchowski, Sekuła 2011: 7). Kluczowym problemem zdaje się być koncentracja na obiektach samych w sobie z pominięciem ich osadzenia w kontekście przestrzenno-kulturowym, co ma przecież kluczowe znaczenie dla odbioru dzieła. Niniejsza praca to próba podjęcia problemu rozwoju street artu w przestrzeni Krakowa, ze szczególnym uwzględnieniem analiz widokowych i kulturowych.

Street art w Krakowie

W Krakowie sztuka ulicy zyskuje coraz większą popularność – mówi się nawet o rywalizacji miasta z Łodzią o tytuł przyszłej polskiej stolicy street artu (Sural 2014). W ciągu ostatnich pięciu lat w publicznych przestrzeniach pojawiły się liczne dzieła, z których większość przedstawia wysoki poziom artystyczny i merytoryczny. Tak dynamiczny rozwój nurtu stał się możliwy głównie za sprawą popularyzacji festiwali promujących współczesną sztukę, w które angażuje się szerokie grono osób – również młodych artystów pragnących „wprowadzić ślad” swojego pokolenia w tkankę urbanistyczną. Do tego typu masowych imprez należą m.in. ArtBoom Festival (coroczny Festiwal Sztuk Wizualnych organizowany od 2009 r., którego głównym hasłem jest prezentacja sztuki w przestrzeni publicznej) i Polikultura (Festiwal Kultury i Mediów od czterech lat inicjowany przez Instytut Kultury UJ). Inne czynniki rozwoju street artu w Krakowie to konkursy, wystawy, zlecenia prywatnych inwestorów i performance samych artystów. Wyżej wymienione inicjatywy stwarzają korzystne warunki dla rozkwitu kierunku poprzez umożliwianie twórcom legalnego lokowania dzieł i popularyzację street artu jako formy sztuki. Do tej pory powstawały obiekty o wysokiej wartości wizualnej i merytorycznej, często kreowane przez wybitnych przedstawicieli nurtu – co zdecydowanie podnosi wymagania odbiorców, a przed samymi twórcami stawia wysoko poprzeczkę. Należy się tu jednak pochylić nad problemem „ugładzania” artystów (Frąckiewicz 2015: 6) tworzących legalnie. Przez wielu jest to postrzegane jako problem ztracania pierwotnej idei street artu i poddawania jej publicznej cenzurze, co jednak, przynajmniej w wypadku Krakowa, ma swoją pozytywną stronę w postaci wyżej wspomnianej jakości dzieł.

Spośród licznych form streetartowych w Krakowie najczęściej pojawia się malarstwo ścienne (o wyjątkowo mocnym wyrazie przez wzgląd na ogromne gabaryty) w postaci murali lub mozaik – lokowane nie tylko na elewacjach budynków, lecz również na murach, wiaduktach, filarach mostów, a nawet dachach. Badając dzieła wielkowymiarowe mające duże oddziaływanie w krajobrazie, w niniejszej pracy pominięto formy małe, takie jak szablony, a także tzw. vlepy i instalacje artystyczne, do których zaliczyć można rzeźbę Mirosława Bałki *AUSCHWITZWIELICZKA* w formie betonowego tunelu czy też pomnik *Gombrowiczowi – Rodacy* (autorstwa Małgorzaty Markiewicz) znajdujący się przy ulicy Pivnej na Podgórzcu.

By jeszcze bardziej zachęcić odbiorców do kontemplacji nowych form sztuki, w 2014 r. zapoczątkowano inicjatywę Krakowskiego Szlaku Street Artu¹ polegającą na organizowaniu wycieczek do miejsc, przy których położone są najciekawsze dzieła. Tegoroczną atrakcją wypraw stał się mural „Dramat wolności” autorstwa Kamila Kuzko, zlokalizowany na murze przy dziedzińcu aresztu przy ul. Montelupich, który

¹ Galeria Krakowska, <http://sztukamurali.pl> (27.11.2015).

Tabela 1. Wybrane murale Krakowskiego Szlaku Street Artu – analiza widokowa

| Tytuł i autor | Dzielnica | Lokalizacja | Dostępność | Obserwator | Zasięg percepcji: niski, średni, wysoki, bardzo wysoki | Okoliczności i rok powstania |
|--|-----------------------------|---|---|--|--|--|
| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 |
| <i>Dramat wolności</i> , Kamil Kurzko | Dzielnica I Stare Miasto | Mur przylegający do dziedzińca aresztu przy ul. Montelupich | Udostępniany publiczności kilka razy w roku | Piesi | Niski | Projekt „Dramat wolności”, inicjatywa prof. Zbigniewa Bajka (ASP Kraków), 2015 |
| <i>Barcelona</i> , Bartolomeo Koczenasz | Dzielnica I Stare Miasto | Ściana szczytowa kamienicy na rogu ul. Straszewskiego i Piłsudskiego | Widoczny cały rok | Piesi, jadący tramwajami, autobusami i samochodami | Wysoki | III edycja ArtBoom Festivalu, 2011 |
| <i>Jest spokojnie</i> , Sławomir ZBIOK Czajkowski | Dzielnica I Stare Miasto | Ściana szczytowa starej kamienicy przylegającej do parkingu, ul. Karmelicka 29. Praca na wyniszczonym murze | Widoczny cały rok | Piesi, jadący tramwajami, autobusami i samochodami | Wysoki | III edycja ArtBoom Festivalu, 2011 |
| <i>M – City 658</i> , Mariusz Waras | Dzielnica I Stare Miasto | Ul. Krupnicza, ściana szczytowa Domu Mehoffera | Widoczny cały rok | Piesi, jadący samochodem | Średni | IV edycja ArtBoom Festivalu, 2012 |
| <i>Bez tytułu</i> , Gregor Gonsior i Fabien Ledez | Dzielnica I Stare Miasto | Ściana szczytowa modernistycznej kamienicy przy ul. Kupa 3 | Widoczny cały rok | Piesi, jadący samochodem | Średni | Festiwal „Krakowskie Reminiscencje Teatralne”, 2013 |

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 |
|--|-----------------------------|---|-------------------|--|--------|--|
| Mural bez tytułu, Marcin Wierzchowski | Dzielnica I Stare Miasto | Ul. Dajwór 23, ściana szczytowa muzeum Galicja na Kazimierzu | Widoczny cały rok | Głównie piesi, malowidło częściowo widoczne z ul. Dajwór; całość znajduje się za bramą przylegającą do ulicy | Średni | Praca wyłoniona w drodze konkursu, 2013 |
| <i>Yehuda</i> , Pil Peled | Dzielnica I Stare Miasto | Ściana szczytowa zniszczonej kamienicy przy ul. Wąskiej i ul. św. Wawrzyńca na Kazimierzu | Widoczny cały rok | Piesi, wąskie grono osób jadących samochodem, mała widoczność | Średni | Praca wykonana w ramach 23. Festiwalu Kultury Żydowskiej, 2013 |
| Mural bez tytułu, kolektyw Broken Fingaz | Dzielnica I Stare Miasto | Ściana szczytowa zaniebaniej kamienicy przy placu Bawół na Kazimierzu | Widoczny cały rok | Piesi, wąskie grono osób jadących samochodem, mała widoczność | Średni | Praca wykonana w ramach 24. Festiwalu Kultury Żydowskiej, 2014 |
| <i>RestArtWork</i> , koordynator: Kamil Kuzko | Dzielnica I Stare Miasto | Fasada dawnej elektrowni przy ul. św. Wawrzyńca 19 | Widoczny cały rok | Piesi | Średni | Wystawa REST – ART – WORK, 2014 |
| <i>For god's sake, censorship is everywhere</i> , Pिकासo | Dzielnica I Stare Miasto | Ściana szczytowa zaniebaniej kamienicy przy ul. św. Wawrzyńca 5 | Widoczny cały rok | Piesi, jadący samochodem | Średni | IV edycja ArtBoom Festivalu, 2012 |
| <i>Mall Art Wall</i> , Justyna Postecz Polkowska | Dzielnica II Grzegórzki | Ściana wschodnia Galerii Krakowskiej | Widoczny cały rok | Piesi, podrozni PKP | Średni | Międzynarodowy konkurs na mural, 2013 |
| <i>Exit</i> , Kamil Kuzko | Dzielnica II Grzegórzki | Ściana szczytowa opuszczonego budynku przy Dworcu Głównym | Widoczny cały rok | Piesi, podrozni PKP | Średni | Inicjatywa artysty, za pozwoleniem władz, 2011 |

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 |
|--|-------------------------|--|-------------------|--|---------------|--|
| <i>Wypiąński na Mogiłskim</i> , projekt Lubosza Karwata, wykonanie: mieszkańcy Krakowa | Dzielnica II Grzegórzki | Mury i filary ronda Mogiłskiego | Widoczny cały rok | Piesi, rowerzyści, podróżni MPK, oczekujący na przystankach | Bardzo wysoki | Inicjatywa społeczna, 2012–2013 |
| <i>Akwarele na Mogiłskim</i> , Olaf Cirut | Dzielnica II Grzegórzki | Mury i filary ronda Mogiłskiego | Widoczny cały rok | Piesi, rowerzyści, podróżni MPK, oczekujący na przystankach | Bardzo wysoki | Inicjatywa 101 Murali dla Krakowa, 2014 |
| <i>Mural AGH</i> , Justyna Lubińska | Dzielnica V Krowodrza | Ściana szczytowa modernistycznej kamienicy przy ul. Czarnowiejskiej 50b | Widoczny cały rok | Piesi, jadący autobusami i samochodami, mieszkańcy miasteczka studenckiego AGH | Wysoki | Praca wyłoniona w drodze konkursu, 2013 |
| <i>Ding Dong Dumb</i> , BLU | Dzielnica XIII Podgórze | Ściana szczytowa kamienicy zamykającej ul. Piwną i Józefińską, przy parkingu. Zniszczony mur | Widoczny cały rok | Piesi, jadący samochodem, również z przeciwnego brzegu Wisły | Bardzo wysoki | III edycja ArtBoom Festivalu, 2011 |
| <i>Mayamural</i> , Aleksandra Taborowicz | Dzielnica XIII Podgórze | Ul. Józefińska 24, ściana szczytowa modernistycznego bloku | Widoczny cały rok | Piesi, jadący samochodem | Średni | Przedsięwzięcie zorganizowano w ramach projektu Stowarzyszenia Teatr Nowy w Krakowie „Sztuka Gniewu – festiwal sztuki angażującej”, 2012 |
| Mural bez tytułu, Marcin Wierzbowski, Mikołaj Rejs | Dzielnica XIII Podgórze | Ściana szczytowa starej kamienicy przy ul. Lwowskiej 16, Zabłocie | Widoczny cały rok | Piesi, jadący samochodem | Średni | Inicjatywa 101 Murali dla Krakowa, 2014 |

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 |
|---|---------------------------------|---|--------------------------------|---|--------|---|
| <i>Ekomural</i> , Aleksandra Toborowicz, Artur Wabik | Dzielnica XIII Podgórze | Ściana frontowa budynku (obecnie kawiarni) przy ul. Lipowej | Widoczny cały rok | Piesi, jadący samotnie, odwiedzający bistro | Średni | Mural dla bistro „Pampau”, 2012 |
| <i>Tolerancja</i> , Sebastian Bożek | Dzielnica XIII Podgórze | Ściana szczytowa wyniszczonej kamienicy przy ul. Przemysłowej 1 | Widoczny cały rok | Piesi, jadący samotnie – mural częściowo zasłonięty wysokim murem | Niski | II edycja festiwalu POLIKULTURA, 2014 |
| <i>Babilon Fabric</i> , Nawar i Sepe | Dzielnica XIII Podgórze | Ściana szczytowa budynku Fabryka (dawna fabryka Miraculum), ul. Zabłocie 23 | Częściowo zamknięta przestrzeń | Bywalcy klubu, mural nie jest widoczny z ulicy | Niski | Na zamówienie właścicieli klubu |
| <i>Bez tytułu</i> , Łukasz Lenda | Dzielnica XVIII Nowa Huta | Ściana boczna Nowohuckiego Centrum Kultury, al. Jana Pawła II 232 | Widoczny cały rok | Piesi, jadący samotnie | Średni | Mural w ramach 2. Nowohuckiego Festiwalu Sztuki, 2014 |
| <i>Audiomural</i> , Aleksandra Toborowicz | Dzielnica XVIII Nowa Huta | Ściana boczna Nowohuckiego Centrum Kultury, al. Jana Pawła II 232 | Widoczny cały rok | Piesi, jadący samotnie | Średni | Na zlecenie NCK, 2013 |

Źródło: opracowanie autora.

można oglądać tylko podczas uczestnictwa w oprowadzaniu po Szlaku. Po prześledzeniu mapy przedstawiającej trasę wycieczki² wyraźnie widać tendencję do grupowania obiektów streetartowych na obszarze dzielnic położonych w centrum miasta, a więc: Starego Miasta, Podgórze, Krowodrzy, Grzegórzek oraz Nowej Huty. W przeprowadzonej na potrzeby niniejszej pracy analizie wzięto pod uwagę dzieła malarstwa ściennego znajdujące się w wyżej wymienionych dzielnicach, a jednocześnie stanowiące przystanki na trasie Krakowskiego Szlaku Street Artu. Obiekty poddano analizie widokowej, której wyniki przedstawia tabela 1. W kwestii zdefiniowania potencjalnych obserwatorów i ich pola widzenia korzystano z badań prowadzonych w Instytucie Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej nad percepcją bulwarów wiślańskich (Böhm 1997: 97–102).

Zasięg percepcji poszczególnych dzieł jest zróżnicowany. Najczęściej jednak powstają one na ścianach szczytowych zniszczonych budynków. Wszystkie mają natomiast swój udział w kształtowaniu współczesnego krajobrazu Krakowa. Można więc zadać pytania – *Na ile ich rolę w przestrzeni miejskiej uznać można za znaczącą?* i *Czy w jakikolwiek sposób sztuka street artu przyczynia się do rewitalizacji poszczególnych części miasta?* W celu rozpoznania problemu szczegółowej analizie poddano sześć obiektów, które odznaczają się wysokim lub bardzo wysokim zasięgiem percepcji, będąc jednocześnie dziełami o znacznej wartości artystycznej.

***Ding Dong Dumb* – mural skłaniający do refleksji**

Ding Dong Dumb to jeden z najbardziej rozpoznawalnych murali w Polsce (ryc. 1). Dzieło zostało wykonane przez włoskiego artystę o pseudonimie BLU w ramach krakowskiego ArtBoom Tauron Festiwalu w 2011 r.³ Malowidło przedstawia tłum białych groteskowych postaci zastygających w zachwycie i zdumieniu w momencie spoglądania na gigantyczny złoty dzwon przekształcający się w megafon – przemawia do niego monstrialna, tajemnicza postać. Być może dzieło ma przesłanie antyklerykalne, o czym świadczy umieszczenie na dzwonie papieskiej pieczęci oraz zastosowaniu kolorystyki nawiązującej do barw Watykanu. BLU słynie z przemyślanego lokowania swych dzieł, poprzedzając implementację studiami na temat społecznych problemów danego rejonu. W tym przypadku wybrał Kraków – miasto o głęboko zakorzenionej tradycji katolickiej. Mural zdobi ścianę szczytową jednej z kamienic przy ul. Józefińskiej, znajdującej się w centrum dawnego getta żydowskiego z okresu drugiej wojny światowej (1941–1943). Jednym ze sposobów interpretacji dzieła jest przesłanie

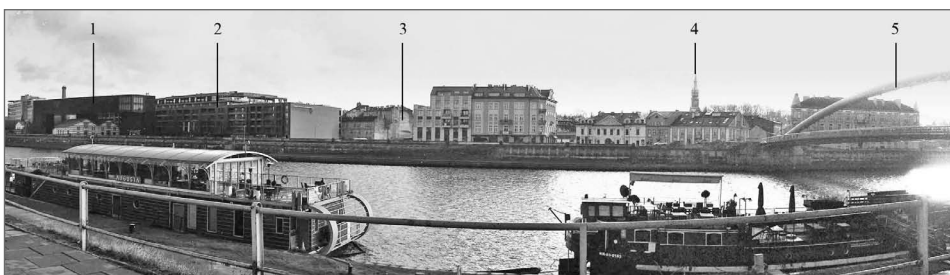
² Galera Krakowska, <http://sztukamurali.pl> (27.11.2015).

³ Krakowskie Biuro Festiwalowe, Grolsch Artboom Festival w Krakowie, <http://www.artboomfestival.pl/pl/93/14/5/BLU> (9.12.2015).

na temat powierzchowności katolicyzmu w Polsce⁴. Dlatego *Ding Dong Dumb* to obraz mogący wywoływać emocje, szczególnie wśród osób o wyznaniu chrześcijańskim.



Ryc.1.
Mural *Ding Dong Dumb* w przestrzeni ulicy. Na pierwszym planie pomnik *Gombrowiczowi – Polacy* (fot. autora, 2015)



Ryc.2.
Panorama Starego Podgórze z widocznym murem *Ding Dong Dumb* – zdjęcie z przeciwnego brzegu Wisły. Na panoramie zaznaczono następujące obiekty: 1. Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora, 2. współczesne budownictwo mieszkaniowe, 3. mural *Ding Dong Dumb* na ścianie szczytowej kamienicy, 4. wieża kościoła św. Józefa, 5. kładka ojca Bernatka (fot. autora, 2015)

⁴ Dziennik Polski, <http://www.dziennikpolski24.pl/artykul/3526881,top-7-street-artu-czyli-subiektywny-przewodnik-po-muralach-w-krakowie,id,t.html> (7.01.2016).

Zasięg percepcji dzieła jest bardzo szeroki – ściana z „Dzwonem” jest wyrazistym punktem orientacyjnym (Lynch 2011: 90–96) wzbogacającym ekspozycję bierną prawego brzegu Wisły. Mural jest widoczny z przeciwnej strony rzeki – zarówno z poziomu ulicy, jak i bulwarów, co wpływa na liczbę jego potencjalnych odbiorców. „Dzwon” dobrze wpisuje się w kontekst miejsca, sąsiadując z nowymi, wyrazistymi obiektami, takimi jak bryła gmachu Ośrodka Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora (CRICOTEKI) czy kładka im. ojca Bernatka. Przypisać trzeba, że przyczynia się do percepcji panoramy (która jest w dużej mierze zasługą współczesnych architektów i artystów) jako jednej z ciekawszych i bardziej charakterystycznych w Krakowie (ryc. 2). Ekspresji dodaje jej akcent w postaci wieży kościoła św. Józefa na Podgórze. Równie ciekawa jest ekspozycja czynna murala – można spod niego oglądać panoramę Kazimierza wraz z wieżami kościołów m.in. Bonifratrów i Bożego Ciała. *Ding Dong Dumb* wkrótce może utracić swoje grono odbiorców – zgodnie z ustaleniami obowiązującego planu zagospodarowania przestrzennego⁵ istnieje możliwość budowy nowego obiektu przy ul. Nadwiślańskiej, który prawdopodobnie zasłoni dzieło BLU. Takie następstwo wypadków jest wpisane w specyfikę sztuki street artu – dzieła najczęściej mają charakter czasowy, mogą zostać zniszczone bądź zniknąć z powodu zaniedbania (np. w wyniku utraty kolorytu – dotyczy to również omawianego przypadku).

Akwarele i Wyspiański na rondzie Mogiłskim – sztuka na styku historii i współczesności

Kolejną krakowską przestrzenią, w której zlokalizowano interesujące przykłady malarstwa ściennego, jest rondo Mogiłskie – obecnie dwupoziomowy węzeł komunikacyjny, na terenie którego są eksponowane relikty dawnego fortu Lubicz.

W latach 2006–2008 miała miejsce przebudowa ronda, która umożliwiła usprawnienie komunikacji oraz odsłonięcie ruin fortu, które zostały udostępnione zwiedzającym. Komunikacja kołowa pozostała na górnym poziomie, natomiast dołem przebiegają dwie krzyżujące się linie tramwajowe. Na dolnym poziomie utworzono przestrzeń publiczną przeznaczoną dla ruchu pieszych i rowerzystów, powstał sporej wielkości plac o różnych strefach funkcjonalnych. Wprowadzono tam nowoczesną nawierzchnię, nasadzenia z krzewów i pnączy, a także małą architekturę w postaci ławek i odpowiedniego oświetlenia. W ubiegłym roku zrealizowano także budowę wielofunkcyjnego obiektu przeznaczonego dla podróżnych i turystów, który jest zadaszonym przystankiem z punktem informacyjnym i toaletą publiczną. Betonowe filary i mury, jako elementy konstrukcji inżynierskiej stanowiące ściany wnętrza, nadawały wrażenie nadmiernej masywności w porównaniu do powierzchni placu. W przypadku zagłębianej przestrzeni publicznej, z której percepcja ogranicza się do

⁵ Uchwała nr LXXXI/1240/13 Rady Miasta Krakowa z 11 września 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru „Bulwary Wisły”.

konkretnego wnętrza urbanistycznego oraz towarzyszącej mu w najbliższym sąsiedztwie współczesnej architektury, koniecznością stało się podjęcie próby wprowadzenia elementów powodujących poprawę estetyki miejsca.

Dzięki zezwoleniu Rady Miasta Krakowa i współpracy artystów z mieszkańcami rozpoczęto przekształcanie dolnego poziomu ronda w „zewnątrzną galerię sztuki ulicznej”⁶. Pierwszym etapem była podejmowana dwukrotnie akcja „Wyspiański na Mogiłskim” (2012 i 2013), w trakcie której wykonano największą w Polsce mozaikę inspirowaną twórczością Stanisława Wyspiańskiego (motywy roślinne, podobizna artysty – ryc. 3) zaprojektowaną przez Lubosza Karwata⁷.



Ryc. 3.
Mozaika *Wyspiański na Mogiłskim* (fot. autora, 2015)

Wydarzenie miało charakter otwarty i cieszyło się ogromną popularnością – tylko w ciągu kilku dni setki osób podjęły artystyczne wyzwanie. Warto podkreślić wagę społecznej partycypacji w procesie powstawiania mozaiki – świadczy to o powszechnym zainteresowaniu społeczeństwa gentryfikacją przestrzeni publicznych oraz akceptacji street artu jako formy sztuki posiadającej wartości estetyczne.

W 2014 r. w ramach Inicjatywy „101 murali dla Krakowa”⁸ wyłoniono zwycięski projekt na mural mający zdobić jedną ze ścian tunelu tramwajowego, którą podziwiać można w trakcie przejazdu komunikacją miejską. Autorem najlepszego zdaniem

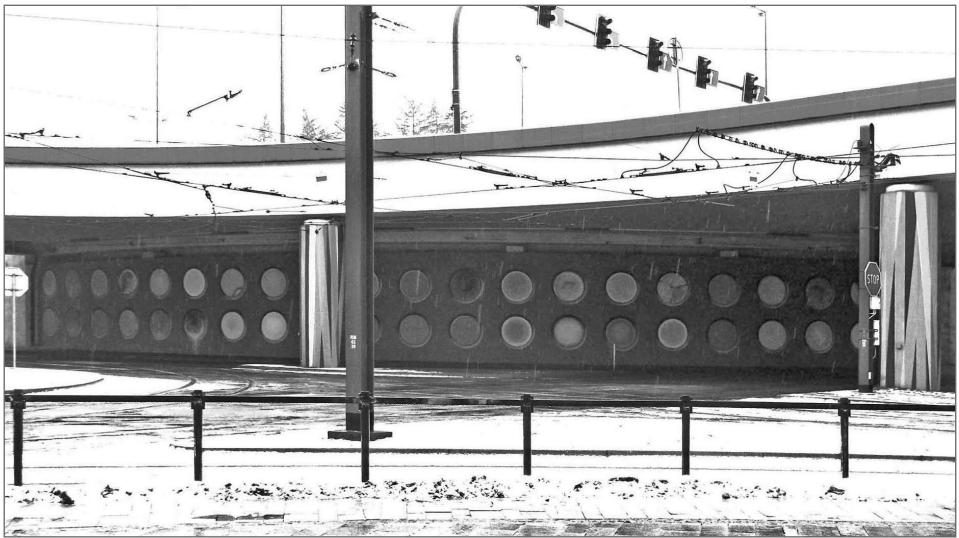
⁶ Krakowskie Biuro Festiwalowe, *Wyspiański na Mogiłskim II*, <http://www.biurofestiwalowe.pl/kalendarium/wyspiański-na-mogiłskim-ii.html> (9.12.2015).

⁷ *Ibidem*.

⁸ Fundacja „Świadoma Przestrzeń”, *Projekt Rondo Mogiłskie*, 101 murali dla Krakowa, <http://www.101murali.pl/realizacje.html> (3.12.2015).

jury malowidła został Olaf Cirut, absolwent Krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, który zaproponował wprowadzenie na elewację barwnych kół przypominających pudełko z farbami akwarelowymi (ryc. 4). Konwencja dzieła jest odmienna od pastelowej mozaiki Wyspiańskiego – kontrast ten może zachwycać lub drażnić potencjalnych odbiorców.

Dolna kondygnacja ronda Mogilskiego zyskała więc w ostatnich latach nową odstonę – w dodatku zupełnie niewielkim nakładem prac i środków finansowych. Obecnie węzeł przyciąga uwagę nie tylko podróżnych, lecz również amatorów sztuki ulicznej – można powiedzieć, iż przestrzeń zyskała swoje współczesne *genius loci*.



Ryc. 4.
Mural *Akwarele* na ścianie tunelu tramwajowego (rondo Mogilskie) (fot. autora, 2015)

Kontynuacją tego przedsięwzięcia zdaje się być projekt Superścieżki⁹ – piesze-go traktu mającego połączyć rondo Mogilskie z rondem Grzegórzeckim. W maju i czerwcu 2015 r. zorganizowano warsztaty projektowe dla mieszkańców Krakowa, na których dziewięć grup ochotników pracowało przez kilka tygodni nad zaplanowaniem tej przestrzeni publicznej. W wielu koncepcjach pojawiły się elementy sztuki ulicznej, takie jak murale i barwne nawierzchnie. Zwycięski projekt, wyłoniony w ramach głosowania publiczności, noszący tytuł *Słowo*, przewiduje funkcjonowanie Superścieżki jako tła dla wszelkiego rodzaju działań artystycznych¹⁰.

⁹ Superścieżka, *O projekcie*, <http://www.supersciezka.pl> (1.12.2015).

¹⁰ Superścieżka, *Superścieżka – decyzja podjęta*, <http://www.supersciezka.pl/podebacie.html> (1.12.2015).

Przykład ronda Mogilskiego pokazuje, jak istotną rolę może odgrywać *street art* w procesie placemakingu (dosł. „robienie miejsca”)¹¹, a więc budowania pozytywnych relacji społecznych za pomocą publicznych przestrzeni, z którymi ludzie identyfikują się, a często samodzielnie urządzają i utrzymują

Czarnowiejska – latający okręt AGH

Ulica Czarnowiejska, której nazwa wywodzi się od dawnej wsi leżącej na zachód od Krakowa, to obecnie arteria o dużym natężeniu ruchu krzyżująca się z Alejami Trzech Wieszczy. Pomimo tego, iż znajduje się przy niej istotny dla miasta obiekt, jakim jest kampus Akademii Górniczo-Hutniczej, jako wnętrze architektoniczno-krajobrazowe (Bogdanowski 1999) nie jest atrakcyjna, głównie za sprawą otaczających ją modernistycznych i bezstylowych budynków. Trakt jest wąski, co powoduje niemal codzienne korki uliczne.

W 2013 r. ogłoszono konkurs na „Mural AGH” mający ozdobić ścianę szczytową przylegającego do ulicy modernistycznego budynku będącego od kilku lat własnością uczelni¹². Internauci wyłonili trzech finalistów, spośród których uczelniane jury wybrało projekt Justyny Lubińskiej, studentki kierunku architektura krajobrazu na Politechnice Krakowskiej. Powstały w marcu 2013 roku mural to barwna, wibrująca grafika przedstawiająca trzy elementy: maszynę parową, latający okręt oraz „wir czasoprzestrzenny”¹³, którego forma nawiązywać ma do akceleratora cząstek (ryc. 5). Malowidło symbolizuje szybki rozwój technologii oraz wizję maszyn przyszłości, w obliczu dzisiejszej wiedzy jeszcze abstrakcyjnych. Efekt konkursu spotkał się z pozytywną opinią zarówno wśród studentów i pracowników AGH, jak i mieszkańców Krakowa. Niewątpliwie mural stanowi jedną z wizytówek uczelni i pomaga w jej promocji, jednocześnie stanowiąc istotny element w kompozycji wnętrza ulicy – wzrok obserwatora poruszającego się od strony Alei Trzech Wieszczy pomiędzy szarymi budynkami napotyka nagle mocny akcent w postaci feerii barw na ścianie. Widok ten nie tylko cieszy, lecz staje się istotną informacją dla podróżnych, niemal jedynym charakterystycznym elementem arterii, dzięki któremu każdy wie, że znajduje się dokładnie przy terenie kampusu AGH. Zgodnie z teorią Kevina Lyncha (2011: 90–96) jest to ważny lokalny punkt orientacyjny. Kontrast barwnej płaszczyzny muralu i otaczających ją zaniedbanych budynków sprawia, że malowidło w tym kontekście staje się bardzo wyraziste.

¹¹ Project for Public Spaces, *What is Placemaking?*, http://www.pps.org/reference/what_is_placemaking/ (1.12.2015).

¹² AGH, *Rozstrzygnięcie konkursu „Mural AGH”*, <http://www.agh.edu.pl/aktualnosci/info/article/rozstrzygniecie-konkursu-mural-agh/> (2.12.2015).

¹³ PAP – Nauka w Polsce, *Justyna Lubińska wygrała konkurs na „Mural AGH”*, http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,394721_justyna-lubinska-wygrala-konkurs-na-mural-na-agh.html (2.12.2015).



Ryc. 5.
Mural AGH (fot. autora, 2015)

W Krakowie napotkać można bardzo wiele ulic z monotonną zabudową, gdzie obserwator prędko traci orientację i nie koncentruje się na otaczającej przestrzeni. Jako przykład można tu podać trakty położone w dzielnicach z wielkimi osiedlami mieszkaniowymi, takimi jak Ruczaj czy Piaski Wielkie. Wprowadzenie tam punktów orientacyjnych w postaci elementów streetartowych może stać się nie tylko drogowszkazem i miłym dla oka akcentem w przestrzeni ulicy, lecz spowodować zainteresowanie turystyczne danym miejscem w ramach Krakowskiego Szlaku Street Artu, a co za tym idzie – przyczynić się do jego dalszego rozwoju i potencjalnej rewitalizacji.

Krakowska *Barcelona*

Przeglądając fotografie archiwalne Krakowa, natknąć się można na obraz nietypowy, a wręcz kuriozalny. Na zdjęciu pochodzącym z czasów pierwszej wojny światowej (Jakubowski 2015) widnieje skromna, jednopiętrowa kamienica z szyldem z napisem „PIWIARNIA” – niby nic w tym dziwnego, gdyby nie fakt prestiżowej lokalizacji budynku, którą jest róg na skrzyżowaniu dwóch ważnych ulic – Straszewskiego i Piłsudskiego (dawniej Wolskiej, a następnie Manifestu Lipcowego), która w obrębie Starego Miasta i pierścienia Plant pełni kluczową rolę kompozycyjną, będąc początkiem osi widokowej biegnącej w stronę Kopca Kościuszki, a w przeciwnym kierunku na wieże kościoła Mariackiego. Co więcej, gabaryty budynku zupełnie nie odpowiadają jego otoczeniu, które stanowi wysoka zabudowa. Przyczyną tego stanu rzeczy był fakt, iż historia kamienicy (Jakubowski 2015) sięga aż roku 1837, kiedy właścicielem nieruchomości był Józef Pilecki. Z upływem czasu była

ona rozbudowywana przez dwóch kolejnych posiadaczy, by zyskać ostateczny kształt w roku 1845. Ponad 40 lat później w części lokalu urządzono szynk. Pomimo iż zmieniający się najemcy pragnęli w miejscu kameralnej piwiarni umieścić nowy, reprezentacyjny budynek – zachowała się ona aż do czasów powojennych, by w 1951 r. jako nieruchomość upaństwowiona stać się Jadłodajnią Uniwersytecką – zwaną potocznie „Barceloną”.



Ryc. 6.
Mural *Barcelona* w przestrzeni ulicy (fot. autora, 2015)

To właśnie taką postać kamienicy, dziś już nieistniejącej, upamiętnił murałem Bartolomeo Koczeniasz. „Barcelona” prócz roli restauracji i pijalni była przez kilkadziesiąt lat centrum myśli intelektualnej przyciągającym codziennie setki gości, w tym artystyczną bohemę – stałymi jej bywalcami byli Adam Ziemianin, Bronisław Maj czy Jerzy Gizella. W latach 70. miejsce przekształcono w bar mleczy, a następnie w skromny sklep spożywczy. Kamienica ze względu na zły stan techniczny została rozebrana w 2010 r., a zajmowana przez nią działka jest dziś pusta.

Koczeniasz zainspirowany legendą „Barcelony”, a właściwie opowieściami o ludziach związanych z tym miejscem, stworzył mural określany jako syntezę poezji, fotografii i dźwięku¹⁴. Po wyburzeniu lokalu na dwóch szczytowych ścianach sąsiadują-

¹⁴ JR., *Za sprawą tegorocznej edycji Groschl Artboom Festiwalu Kraków wzbogacił się o trzy nowe murale*, Design Attack, <http://designattack.pl/nowe-artboomowe-murale-w-krakowie/> (10.12.2015).



Ryc.7.
Mural Barcelona (fot. autora, 2015)

cych kamienic pozostały ślady po przylegającym dawniej budynku. To właśnie na ich murach artysta umieścił wiersz Adama Ziemiańskiego pt. *Barcelona* i reprodukcję fotografii (Jakubowski 2015) z wnętrza baru pochodząca z 1914 r.

Dzięki temu duch lokalu pozostał dalej z krakowianami, a doskonale ulokowany mural zyskuje codziennie szerokie grono odbiorców – ul. Piłsudskiego i Straszewskiego przemierzają się każdego dnia tysiące osób – spacerujących Plantami, jadących tramwajem, autobusem, samochodem czy rowerem. Tematyka i forma dzieła wprowadza w ten odcinek Starego Miasta tęsknotę za dawnymi zwyczajami, tym samym pielęgnując lokalne legendy i podkreślając *genius loci* historycznego centrum miasta. „Barcelona” pozostaje ciągle obecna w świadomości mieszkańców – trudno natomiast określić, czy przetrwa również, gdy posesja, na której dawniej znajdowała się jadalnia, zostanie ponownie zagospodarowana.

Było spokojnie...

Sławomir ZBIOK Czajkowski to jeden z czołowych twórców polskiego street artu, znany również poza granicami kraju. W ramach krakowskiego III ArtBoom Festiwalu artysta zaangażował się w projekt (R)ewolucje mający upamiętnić działalność

Pomarańczowej Alternatywy (Sienkiewicz 2011) – antykomunistycznego ruchu happeningowego, rozwijającego się od lat 80. XX w., głównie we Wrocławiu. Animatorzy ugrupowania zajmowali się organizacją akcji o charakterze surrealistycznym bądź nawiązujących do ruchu Dada – tym samym uznać można, że działania te wpisują się również w nurt sztuki niezależnej. Celem Pomarańczowej Alternatywy było nie tylko ośmieszenie komunistycznych władz, lecz także chęć włączenia się młodych ludzi (najczęściej związanych ze środowiskami hippisowskimi) w walkę z systemem.

O tym manifestie młodzieży starał się przypomnieć ZBIOK w muralu pt. *Jest spokojnie...*, który do sierpnia 2015 r. zdobił boczną elewację szczytową kamienicy przy ul. Karmelickiej (ryc. 8). Żywa, barwna płatanina postaci o syntetycznych formach przywołała na myśl twórczość Fernanda Légera. Interesująca była również kompozycja muralu – artysta dopasował ją do ściany, wprowadzając malowidło tylko w miejscach, gdzie tynk nie był zniszczony, a więc u podnóża budynku. Dało to efekt syntezy tkanki malarskiej i architektonicznej. Dzięki wibrującym barwom, ogromnym gabarytom i dynamicznej kompozycji mural pełnił funkcję akcentu w przestrzeni ulicy. Ściana szczytowa, na której był zlokalizowany, przylega do publicznego parkingu, dzięki czemu dzieło zyskiwało widokowe przedpole. Z pewnością malowidło wzbogacało krajobraz ulicy, a dzięki humorystycznemu przesłaniu wzbudzało pozytywne



Ryc. 8.
Fragment muralu *Jest spokojnie* (fot. Monika Gwiżdż, źródło: <https://www.facebook.com/seeartin/>)



Ryc. 9.

Ulica Karmelicka – widoczna ściana, na której widniał mural *Jest spokojnie* (środkowa ściana szczytowa w rzędzie trzech sąsiadujących kamienic przy parkingu) (fot. autora, 2015)

reakcje widzów, którzy oglądać je mogli, spacerując, jadąc tramwajem czy parkując samochód. Dzieło ZBIOKa było interesującym przykładem muralu osadzonego w dobrze utrzymanym wnętrzu obiektywnym – stąd konkluzja o pozytywnym znaczeniu street artu nie tylko w wypadku krajobrazów zdegradowanych.

Mural stał się przedmiotem publicznej dyskusji, gdy kilka lat temu zaczęto czasowo zasłaniać go banerami reklamowymi, o czym pisze m.in. Dariusz Vasina (2012: 60–63). Fakt ten według wielu był niezwykle kompromitujący, gdyż komercyjne billboardy wielokrotnie uniemożliwiały oglądanie nie tylko bardzo dobrego dzieła, ale zarazem pracy jednego z najbardziej obiecujących polskich twórców młodego pokolenia (co potwierdzały wysokie notowania na liście Kompas Młodej Sztuki w 2012 r.¹⁵). Dodatkowo, tylko w okresie zawieszania druków ścianę podkreślano światłem reflektorów, co także spotkało się z negatywnymi komentarzami entuzjastów sztuki ulicznej. Być może likwidacja muralu również związana była z decyzją o komercyjnym wykorzystywaniu ściany, choć oficjalny powód zamalowania dzieła w sierpniu 2015 r. nie został do tej pory podany do publicznej wiadomości.

Podsumowanie

Omówione przykłady street artu, według autorki należy traktować jako dzieła sztuki. Uzasadnia to nie tylko wysoka wartość artystyczna, ale również (a może przede wszystkim) kontekst przestrzenno-kulturowy, w którym zostały osadzone. Niewątpliwie obiekty streetartowe, a ściślej – murale (oraz mozaiki?) przynoszą liczne korzyści, wśród których wyróżnić można przestrzenno-krajobrazowe oraz społeczne.

¹⁵ Djpress, *Ranking 2012*, Kompas Młodej Sztuki, <http://www.kompasmlodejsztuki.pl/ranking/2012/> (10.12.2015).

Obiekty streetartowe w kontekście przestrzenno-krajobrazowym:

- mogą stanowić interesujące akcenty w panoramach miasta,
- w wypadku zdegradowanych dzielnic wpływają korzystnie na estetykę krajobrazu, odwracają uwagę widza od nieatrakcyjnych, często zaniedbanych elementów w przestrzeni publicznej,
- w przypadku przestrzeni publicznych o wysokich walorach krajobrazowych mogą stanowić barwne akcenty i stać się dodatkową atrakcją widokową,
- w wielu przypadkach pozwalają zmienić charakter i sposób postrzegania przestrzeni publicznej,
- stanowią nowe, choć czasem nietrwałe punkty orientacyjne,
- zwiększają zainteresowanie danymi rejonami miasta – generują nowe „kultowe” miejsca, do których ludzie chętnie przychodzą,
- stają się symbolami dzielnic, osiedli, ulic, współtworzą *genius loci*,
- stanowią elementy dopełniające publiczną przestrzeń urbanistyczną.

Obiekty streetartowe w kontekście społecznym:

- skłaniają ludzi do aktywnego działania na rzecz upiększania miasta,
- upamięniają ludzi, miejsca i wydarzenia – stanowią pomniki w krajobrazie,
- często stanowią swoiste manifesty artystów – są głosem społeczeństwa w ważnych sprawach,
- edukują społeczeństwo,
- łączą pokolenia: murale mają swych zwolenników wśród zróżnicowanych grup wiekowych.

Być może street art – jako jedna z nielicznych form twórczości plastycznej o tak szerokim gronie odbiorców – stanie się w przyszłości najważniejszym nurtem sztuki współczesnej, a z pewnością ugruntuje swoją pozycję. Fakt przenikania się artystycznej działalności z architekturą i urbanistyką stanowi cenny bodziec kulturotwórczy, jednak by przynosił właściwe efekty, musi być kontrolowany. Kluczową rolę przy lokalizowaniu dzieł street artu odgrywa interdyscyplinarna współpraca między planistami, architektami krajobrazu i artystami. Trudno o takowej mówić w przypadku kameralnych form, takich jak wlepy czy niewielkie murale i szablony, natomiast powstawanie wielkogabarytowych dzieł, takich jak analizowane przykłady malarstwa ściennego, lub małych form w dużej ilości poprzedzić powinny szczegółowe analizy widokowe wraz z opisem przewidywanego oddziaływania obiektu na przestrzeń publiczną. Kierowanie się doświadczeniem planistów i architektów jest więc kluczowe, gdyż nie można dopuścić do sytuacji przesycenia przestrzeni sztuką uliczną. Tym samym trudno w pełni zgodzić się ze słowami ZBIOKa: „Artysta uliczny jest wart tyle, ile wart bez ulicy” (Dymna, Rutowicz 2012: 16) – na pewno nie w każdym przypadku! Twórcy powinni zachować niezależność i wolność artystyczną, jednak wyraźnie ingerując w miejskie panoramy czy przestrzenie publiczne, muszą liczyć się z tym, że wykonane przez nich projekty powinny podlegać ocenie – wszyst-

ko po to, by utrzymać wysoki standard dzieł, a czasem nawet kontrolować ich ilość w tkance urbanistycznej.

Mieszkańcy polskich miast zaakceptowali już street art – o czym świadczą słowa jednego z czołowych przedstawicieli nurtu – Kamila Kuzko: „Co mural, to inna historia. Często największe zainteresowanie przejawiają ludzie starsi. Rozpoczynają rozmowę i opowiadają przeróżne historie, zadają ciekawe pytania”¹⁶. Tym samym podatny grunt dla tego typu działalności został już stworzony, a jej dynamiczny rozwój na pewno trudno byłoby zatrzymać. Przyszłości street artu nie można jednak upatrywać tylko w kontekście talentu projektanta – artysty, lecz również w dialogu między specjalistami a władzami miasta i społeczeństwem, a przede wszystkim we wzajemnym zrozumieniu wszystkich zainteresowanych.

Bibliografia

- Bogdanowski J. (1999), *Metoda jednostek i wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK – WAK) w studiach i projektowaniu*, Kraków.
- Böhm A. (1997), *Podwyższenie wałów przeciwpowodziowych w Krakowie jako problem krajobrazowy* [w:] *Sztuka ogrodów w krajobrazie miasta*, Wrocław.
- Duchowski M., Sekuła A. (2011), *Zamiast wstępu* [w:] *Street art: między wolnością a anarchią*, Warszawa.
- Dymna E., Rutkiewicz M. (2012), *Polski street art*, Warszawa.
- Frąckiewicz S. (2015) *Żeby było ładnie. Rozmowy o boomie i kryzysie street artu w Polsce*, Poznań.
- Lynch K. (2011), *Obraz miasta*, Kraków.
- Pietkiewicz A. (2011), *Street art – komunikacja masowego rażenia. Szkic o graffiti, stencilach i stickerach*, „Ikonosfera” nr 3.
- Uchwała Nr LXXXI/1240/13 Rady Miasta Krakowa z 11 września 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru „Bulwary Wisły”.
- Vasina D. (2012), *No dobra*, „Wiadomości ASP” nr 59.
- Winzer F. (2000), *Słownik sztuk pięknych*, Katowice.

Źródła internetowe

- AGH, *Rozstrzygnięcie konkursu „Mural AGH”*, <http://www.agh.edu.pl/aktualnosci/info/article/rozstrzygnięcie-konkursu-mural-agh/> (2.12.2015).
- Djpress, *Ranking 2012*, Kompas Młodej Sztuki, <http://www.kompasmłodejsztuki.pl/ranking/2012/> (10.12.2015).
- Fundacja „Świadoma Przestrzeń”, *Projekt Rondo Mogiłskie*, 101 murali dla Krakowa, <http://www.101murali.pl/realizacje.html> (3.12.2015).
- Galeria Krakowska, <http://sztukamurali.pl> (27.11.2015).

¹⁶ Grygny N. (2015), *Co mural to inna historia* [rozmowa], LoveKraków, http://lovekrakow.pl/aktualnosci/co-mural-to-inna-historia-rozmowa_9714.html (10.12.2015).

- Jakubowski K. (2015), *Kraków na starych widokówkach. Bar Barcelona*, http://krakow.wyborcza.pl/krakow/1,44425,18016615,Krakow_na_starych_widokowkach__Bar_Barcelona.html (10.12.2015).
- JR., *Za sprawą tegorocznej edycji Grolsch Artboom Festiwalu Kraków wzbogacił się o trzy nowe murale*, Design Attack, <http://designattack.pl/nowe-artboomowe-murale-w-krakowie/> (10.12.2015).
- Krakowskie Biuro Festiwalowe, *Grolsch Artboom Festival w Krakowie*, <http://www.artboomfestival.pl/pl/93/14/5/BLU> (9.12.2015).
- Krakowskie Biuro Festiwalowe, *Wyspiański na Mogiłskim II*, Krakowskie Biuro Festiwalowe, <http://www.biurofestiwalowe.pl/kalendarium/wyspianski-na-mogilskim-ii.html> (9.12.2015).
- PAP – Nauka w Polsce, *Justyna Lubiąska wygrała konkurs na „Mural AGH”*, <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,394721,justyna-lubinska-wygrala-konkurs-na-mural-na-agh.html> (2.12.2015).
- Project for Public Spaces, *What is Placemaking?*, http://www.pps.org/reference/what_is_placemaking/ (1.12.2015).
- Sienkiewicz K. (2011), *Pomarańczowa alternatywa*, <http://culture.pl/pl/tworca/pomaranczowa-alternatywa> (10.12.2015).
- Superścieżka, *O projekcie*, <http://www.supersciezka.pl> (1.12.2015).
- Superścieżka, *Superścieżka – decyzja podjęta*, <http://www.supersciezka.pl/podebacie.html> (1.12.2015).
- Sural A. (2014), *Kraków nową stolicą street artu?*, <http://culture.pl/pl/artykul/krakow-nowa-stolica-street-artu> (1.12.2015).